

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

**МЕБУАКАДЕМИЈСКИ КООРДИНАЦИОНИ ОДБОР ЗА
БАЛКАНОЛОГИЈУ САВЕТА АКАДЕМИЈА НАУКА И
УМЕТНОСТИ СФРЈ И БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ**

БАЛКАНИКА

**ГОДИШЊАК МЕБУАКАДЕМИЈСКОГ КООРДИНАЦИОНОГ
ОДБОРА ЗА БАЛКАНОЛОГИЈУ САВЕТА АКАДЕМИЈА НАУКА И
УМЕТНОСТИ СФРЈ И БАЛКАНОЛОШКОГ ИНСТИТУТА**

Х

Уредник

Проф. др РАДОВАН САМАРЦИЋ
дописни члан САНУ и
директор Балканолошког института

Секретар

ПЕТАР МИЛОСАВЉЕВИЋ
научни саветник
Балканолошког института САНУ

Редакциони одбор

**Из Југославије: ПЕТАР МИЛОСАВЉЕВИЋ, ФРАЊА БАРИШИЋ, АЛОЈЗ
БЕНАЦ, ВАСА ЧУБРИЛОВИЋ, МИЛУТИН ГАРАШАНИН, РАДОВАН СА-
МАРЦИЋ, МИХАИЛ ПЕТРУШЕВСКИ, НИКОЛА ТАСИЋ, ДРАГОСЛАВ
АНТОНИЈЕВИЋ**

**Из иностранства: ИВАН ДУЈЧЕВ, Софија (Бугарска), HALIL INALCIK,
Анкара (Турска), JOZSEF PERENYI, Будимпешта (Мађарска)**

БЕОГРАД 1979.

„тестаментарног писма” и чине ницу што је Жефаровићев опус повећан за шест каталожских јединица).

По општем суду досадашњих истраживача Захарије Орфелин, необична и сложена личност, као графичар, калиграф, издавач књига и бакрорезац-илустратор, досегао је у графичком стварању XVIII века код Срба највиши домет, а „у српској култури постигао више него што се то у оним условима могло очекивати”. Скроман и једноставан, чистунског става према животу, поводио се за својим а не туђим жељама и настојањима у ликовном стварању, ретко се повиновао захтевима средине и своје високе клијентеле. Писац с пуно права истиче да нека од његових графичких остварења по вредности прелазе националне границе. Његова *Историја Петра Великог*, дело „писца историчара и бакроресца илустратора” по броју гравира спада у ред најбогатије илустрованих књига историјске садржине издатих током XVIII века у Европи, а посредством његове *Калиграфије*, радом који је прецизношћу, уложеном труду и педантерији извођења одговарао особинама његове личности и ликовном темпераменту, ћирилички „краснопис” постао је једнакован са латиничном калиграфијом негованом у кругу бечких радионица.

И број до сада познатих Орфелинових графичких дела заслугом писца обогаћен је са три нове каталожске јединице.

У последњем поглављу првог дела књиге приказано је деловање других графичара, страних, познатих и непознатих, који су радили за поручиоце Србе и Цинцаре. Они су најчешће користили и тражили услуге бечких, ређе будимских графичара, пошто Жефаровић и Орфелин нису због многих разлога били у могућности да им увек буду на услузи, а Беч је тада био један од цењених графичких центара у Европи са добро развијеним и уходаним радионицама.

Други део књиге садржи хронолошки разврстан и веома детаљан каталог и целовиту библиографију појединих дела из фонда српске графике XVIII века. Писац, данас без сумње један од наших најбољих познавалаца графике тог времена код Срба, додао је њеном општем до сада познатом фонду 40 новооткривених гравира, поред оних двадесетак које је пре рада на овој књизи пронашао и објавио. Очекивана с обзиром на досадашња научна опредељења и резултате истраживачког рада аутора, књига *Српска графика XVIII века* настала је као зрела и критичка синтеза оног што је до сада било познато уз нова сазнања о тој уметничкој делатности насталој у преломном столећу новије српске културе и уметности, а представља неабилазни основ за даља истраживања у том домену ликовног стварања код Срба у прошлости.

Верена Хан

E. Bláhová, NEJSTARŠÍ STAROSLOVENSKÉ HOMILIE
(SYNTAX A LEXIKON),
Studie ČSAV, č. 11,

Československá akademie věd, Praha 1973, 93.

У овом раду Е. Блахова, чешки слависта и добар познавалац проблематике црквенословенских хомилија, обрадила је синтаксу и лексиксу најстаријих старословенских хомилија, које се налазе у Кључевом зборнику.

Уводни део рада (стр. 5—15) почиње излагањем методолошких

принципа у испитивању синтаксе и лексике најстаријих старословенских хомилија. При оваквом испитивању неопходно је водити рачуна о млађим текстовима хомилија, као и о времену и месту настанка појединих хомилија. Текстове који припадају истом књижевном жанру (у овом случају хо-

милије) треба упоредити и са текстовима који припадају другим књижевним жанровима (јеванђеља, псалми итд.). Због своје специфичности старословенске хомилије одликују се низом стилских, синтаксичких и лексичких особина. До половине 10. века неке од њих биле су и два пута преведене са грчког, а у 14. веку су исте поново преведене. Паралелно постављање старијих и млађих текстова исте садржине пружа добру могућност за дијахроно испитивање одређених језичких појава.

На основу екстралингвистичких фактора аутор сматра да хомилије Кључевог зборника припадају, углавном, директно ћирилометодијевском периоду књижевног стваралаштва. Он прихвата и допуњава Вондраково мишљење о хрватском редакцијском карактеру глаголског одломка у Кључевом зборнику из 11. века. Каснији преписи групе хомилија које се налазе у Кључевом зборнику, осим једне која се не појављује у препису, налазе се само у српским зборницима 13. и 14. века. У руске зборнике почев од 16. века хомилије Кључевог зборника улазе, вероватно, под утицајем српских споменика. Три беседе овог зборника биле су преведене до половине 10. века два пута. Други превод истих сачињен је, по свој прилици, у Преславској школи.

У даљем излагању наводе се поједине хомилије из Кључевог зборника са њиховим каснијим преписима и преводима који се налазе у разним споменицима, као и подаци о грчком оригиналу ових проповеди. Кључев зборник садржи следеће хомилије: 1. Хомилија Јована Златоустог на Цвети, грч. *инц.* Ἐκ θαυμάτων ἐπὶ τὰ θαύματα βασιλευσιν, ἀδελφοί (фол. 1а 1 — 1б 19), 2. Анонимна хомилија (фол. 1б 19 — 3а 23), 3. Хомилија Јована Златоустог на Велики четвртак, грч. *инц.* Ἐβουλήτην, ἀδελφοί (фол. 3а 24 — 9б 31), 4. Хомилија Атанасија Александријског на Велики петак, грч. *инц.* Μεγαλὴν ὁ οὐρανὸς ἐτιμοῦργησα (фол. 9б 32 — 12а 31), 5. Хомилија на Велики петак ноћу, која се приписује Епифанију Кипарском, грч.

инц. Τὶ τοῦτο; σήμερον συνηκολλήθη τῆ γῆ (фол. 12а 32 — 14б 40).

Уводни део рада завршава се набрајањем исцрпне литературе о Кључевом зборнику и о најстаријим хомилијама.

Синтаксичку анализу најстаријих старословенских хомилија (*I. Syntax*, стр. 16—47) аутор почиње констатацијом да у погледу превођења са грчког оригинала Епифанијева и Анонимна хомилија спадају у једну групу, а остале три чине другу групу. Словенски превод Епифанијевог хомилије у највећој мери зависи од грчког оригинала, а Атанасијева хомилија представља најквалитетнији словенски превод у Кључевом зборнику. Ова констатација потврђује се детаљном синтаксичком анализом. У оквирима ове анализе јасно се истичу заједничке синтаксичке особине свих хомилија у Кључевом зборнику, синтаксичке разлике између две наведене групе хомилија и синтаксичке разлике између појединих хомилија у оквиру исте групе. Поједине синтаксичке појаве илустроване су великим бројем примера, уколико постоји, наводи се литература о тој појави, даје се одговарајућа грчка паралела и паралелни примери из каснијих преписа и превода.

Нарочито успешно долази до изражаја метод опширног поређења у лексичкој обради најстаријих хомилија (*II. Lexicon*, стр. 48—64). Богат лексички материјал са варијантама и синонимима изложен је у десет одељака: 1. Лексичка подударна најстаријих хомилија са старословенским јеванђељима, 2. Лексички архаизми који нису заступљени у јеванђељима, 3. Речи које нису заступљене у јеванђељима (у јеванђељима налазе се њихови синоними), 4. Речи преузете из грчког језика, 5. Речи које припадају млађем слоју старословенске лексике, 6. Речи западнословенског порекла, 7. Лексичке разлике између две групе хомилија, 8. Сложене речи (комполита), 9. Творба речи са суфиксима, 10. Придеви са посесивним значењем. Од 1. до 6. одељка упојењује се лексика хомилија са јеванђељима и другим библијским

старословенским текстовима, а у одељцима 7—10 презентирани су лексичке особине најстаријих хоминија.

У закључном делу свог рада (стр. 65—71) аутор истиче архаичност синтаксе и лексике најстаријих хоминија и истиче да преводи најстаријих хоминија нису зависили од грчког оригинала. У овом погледу је изузетак Епифанијева хоминија, која представља дословни превод са грчког. У познатим преписима најстаријих хоминија прилично је очувано оригинално стање словенске синтаксе и лексике. Међутим, у лексички ипак треба рачунати са интервенцијом писара и са могућим каснијим варијантима појединих текстова. Лексички фонд хоминија је бога тији од јеванђеља и многе речи овог фонда налазе се у псалмима или у Апостољу.

Своја закључивања аутор гру пише по следебим насловима и темама.

А. Подударана хоминија са јеванђељима:

а. Синтакса: 1. Употреба грцизама *мънѣти са* + инфинитив и (*съ*) *твори*ти + акузатив са инфинитивом. 2. Инфинитив се често појављује у најстаријим хоминијама и у јеванђељима, и њиме се преводне грчке конструкције. 3. Сүпин се правилно употребљава у најстаријим хоминијама. 4. У обе наведене групе хоминија преовлађују сложени облици пасива, нарочито претерита пасива. 5. Недоследно примењивање генитива у негацијној особини је и хоминија и јеванђељских текстова. 6. Поименични облици придева и заменица у средњем роду у јединици и множини карактеристични су за хоминије и за јеванђеља. 7. Углавном се слажу хоминије и јеванђеља у погледу употребе неких глаголских реkcија и предлошких конструкција. Овде се махом ради о архаичним типовима реkcија, нпр. *просити*, *примати*, *плакати са*, *мъстити*, *мъштати* са генитивом, *научити*, *садити* са дативом итд. 8. У најстаријим хоминијама у низу случајева одређене грчке пасивне конструкције преводне се активним конструкцијама, а овакви случајеви осведочени су и у

јеванђељском и апостолском тексту. 9. И најстарије хоминије и јеванђеља имају потенцијал у финалним реченицама, али у случају хоминија ово не може са сигурношћу да се тврди због малог броја примера.

б. Лексика: И у овој области изражавања најстарије хоминије се знатно подударају са најстаријим јеванђељима. Овде се углавном ради о заједничким архаичним изразима као што су *балиш*, *благодѣтъ*, *етеръ*, *гредѣитиш*, *иначадѣ*, *исплънити*, *љубодѣније*, *небесъскъ*, *неродити*, *область*, *отъпусти*ти, *отъпущеније*, *питѣти*, *скръбън*, *съвъзън*, *велиш*, *вратъникъ*, *въскръшение*, *земъскъ*, *животъ*, *жртѣва*. Заједнички изрази из млађе лексике су *гробъ*, *лицемѣръ*, *небесън*, *оставленије*, *великъ*, *власть*, *врѣтъръ*, *земънъ*, *жизнь*. Неколико архаичних речи појављује се само у хоминијама и у јеванђељима: *дрѣколь*, *легеонъ*, *ленѣтиш*, *љутѣ* *јакѣ*, *потѣтъга*, *ваше*, *врѣтъ*, *въпити*.

Б. Разлике између најстаријих хоминија и јеванђеља:

а. Синтакса: 1. У неким области синтаксичког изражавања најстарије хоминије су архаичније од јеванђеља. Тако на пример хоминије уопште немају посесивни датив *ми*, *ти*, *си* (*јему*), а у јеванђељима и апостолским текстовима употреба тих облика је уобичајена. У хоминијама се појављују архаичне глаголске реkcије и предлошке конструкције (*зърѣти*, *отъстоити* са генитивом, *пѣти* са акузативом, *разумѣти* са дативом) којих у јеванђељима нема. 2. У најстаријим хоминијама је мало млађих синтаксичких конструкција којих у јеванђељима нема. То су углавном предлошке конструкције (нпр. *къ* + датив уместо датива без предлога у случају другог објекта после глагола *глаголати*, *решити*). 3. На основу стилских и жанровских разлика између хоминија и јеванђеља настају синтаксичке разлике, као што су употреба сложеног перфекта и аналитичког облика императива (*да навъикнемъ*) у хоминијама.

б. Лексика: У најстаријим хоминијама има неколико архаичних речи које нису потврђене у јеван-

Ђелима. Овде се издвајају речи *сѣтъ, владычѣнь*, које се појављују у хомилијама и у псалмима, речи *ашутъ, сѣнѣдъ, вельми*, које се поред хомилија налазе у псалмима и у Апостолу и речи *большѣми, дѣваш, дѣтѣль, дѣнше, господѣскъ, сѣмышлати*, које су карактеристичне само за хомилије и Апостол. Аутор посебно наводи групу речи (*убаловати, усиа, владычѣскъ, вышнѣнъ, выспрѣнъ*) које се поред хомилија јављају и у Синајском требнику. Западнословенског порекла су речи *ашутъ, мѣдлостъ* и неке именице средњег рода на *-ствије*, које се не појављују у јеванђељима.

В. Разлике између појединих група хомилија:

а. Синтакса: Епифанијева и Анонимна хомилија разликује се од остале три хомилије у следећем: 1. честом употребом датива на рачун осталих падежа, чак и противно старословенској норми, 2. употребом конструкције *вѣ + акузатив* уместо локатива, 3. обележавањем вршиоца радње у пасивним конструкцијама генитивом са предлогом *отъ*, 4. учесталим јављањем именског предиката, 5. чешћом применом грч. конструкције *имже + локатив* или прилог. б. У лексички разлике нису толико изразите колико у синтакси. Ово се објашњава углавном тим што се у Епифанијевој хомилији често употребљавају синонимични парови и групе речи.

Г. Разлике у оквирима једне групе хомилија:

а. Синтакса: Најочигледније разлике показују се у редоследу речи. Одређени редослед речи у реченици може да буде резултат реторичке и стилске мотивације.

б. У лексички су разлике између Атанасијевог и Златоустовог хомилије на Велики четвртак изразитије него у синтакси. Између осталог Атанасијева хомилија има речи из касније лексике (*великъ, испрѣва, вѣскрѣсеније, жидовѣскъ*).

Од најстаријих старословенских хомилија најархаичнијом синтаксом и лексиком одликује се Златоустова хомилија на Велики четвртак, и тиме одражава високи степен преводилачке умешности. Ау-

тор сматра да је она преведена у Константиново време у Моравској. У корист овој претпоставци наводи се недостатак посесивног датива *ми, ти, си* и употреба речи *братръ, мѣдлостъ*. Атанасијева хомилија и Златоустова хомилија на Цвети у погледу преводилачких принципа сличне су Златоустовој хомилији на Велики четвртак, али је њихова лексика изразито млађа. Те две беседе преведене су највероватније у области где је настао предложак Асеманијева јеванђеља. Кроз ову област требало је да прође и Златоустова хомилија на Велики четвртак. О томе сведочи употреба прилога *мѣногаши* у овој беседи. Епифанијева хомилија у погледу места настајања нема никакве везе са три наведене хомилије. Овде аутор открива Методијеве преводилачке принципе. За Анонимну хомилију у погледу места настајања не може се ништа сигурно установити.

У поговору (стр. 72) аутор се захваљује личностима и установама које су допринеле изради овог рада. После говора следи списак коришћене литературе (стр. 73—75) са 44 библиографске јединице, резиме на немачком језику (стр. 76—83), списак синтаксичких појмова који се појављују у раду (стр. 85—87) и индекс старословенских речи које су заступљене у излагању (стр. 89—92). Рад се завршава садржајем који се налази на 93. страни.

Досадашње синтаксичке и лексичке анализе најранијих старословенских текстова исте садржине биле су најтемељитије и прелазиле су у синтезу, углавном, у случају испитивања јеванђељских текстова. У овом раду су најстарије старословенске хомилије испрпно испитане и обрађене и тиме се знатно проширује наше познавање синтаксе и лексике најстаријих старословенских текстова. Ауторова упоредна метода, која има неколико релација, у синтаксичкој анализи хомилија омогућује да се поставе јасне и добро аргументоване тезе. Приликом излагања ове доказане тезе се колектно одвајају од ставова који

остају у сфери, макар и добро документованих, претпоставки. У односу на грчки оригинал аутор настоји да што јасније и убедљивије верификује аутохтоност словенске синтаксе и лексике у хомилијама. С друге стране, прецизно се наводе синтаксички и лексички грцизми у словенским текстовима испитаних беседа.

Оваква обрада најстаријих старословенских хомилија представља добру основу, а и инспирацију, за даља испитивања текстова црквенословенских хомилија, као и за истраживања односа између хомилија, псалама, Апостола итд. у области синтаксе и лексике.

Димитрије Е. Стефановић

Helmut Wilhelm Schaller, DIE BALKANSPRACHEN,
Eine Einführung in die Balkanphilologie,
Heidelberg 1975, str. 207

Иако је интересовање за балканске међујезичке односе стално било у средишту интересовања једног броја лингвиста и лингвистичких кругова почев од 1829. године, када је на поменуто језичко јединство први пут указао Јернеј Копитар, требало је да прође читаво столеће пре него што је дански лингвиста Кр. Сандфелд објавио на свом матерњем језику 1926. године књигу под насловом *Balkanfilologien*, која је четири године касније као *Linguistique balkanique, problèmes et résultats*, доживела француско издање и тиме стављена на увид широком кругу лингвиста и филолога заинтересованих за ово подручје. Иста књига, у недостатку неке другачије синтезе, доживела је ново, неизмењено издање 1968. године, такође на француском језику.

Па ако то знамо, онда ће нам бити јасно да књига коју приказујемо долази да попуни постојећу празнину у лингвистици, односно да пружи нову, савремену синтезу, на основу бројних радова и публикација који су се појавили у току последњих пет деценија, тј. од времена појаве Сандфелдове књиге.

А то значи да ћемо, оцењујући синтезу коју је Шалер пружио балканској лингвистици, морати да поведемо рачуна и о Сандфелдовој књизи, узев да она представља прву синтезу на овом подручју. Полазећи од ње, која је више пута оцењивана и, у сваком случају, врло корисно послужила бројним прегаоцима са ове области, сматрамо несходним задржа-

вати се данас на резултатима које је она дала. Али ћемо, на основу ње, сагледати резултате до којих је дошао аутор књиге коју приказујемо.

Шалер је имао на располагању далеко богатњу научну литературу него што је то био случај са Сандфелдом пре пет деценија, и то је моменат у који и нема смисла упуштати се. Али ако је Сандфелд компоновао своје дело тако што је, после увода, дао поглавље „о позајмљеним речима“, па тек после „слагања између појединих балканских језика ван лексике“ и, напоследку, „општа слагања балканских језика ван лексичког подручја“, Шалер је поступио другачије. Најпре је дао литературу која му је стајала при руци приликом састављања ове синтезе коју је скромно назвао „један увод“ (стр. 1—28), док своје излагање завршава са два индекса који омогућавају лакше служење књигом: први се односи на ауторе чија се дела помињу у тексту (стр. 202—204), а други на лингвистичке појмове који се третирају у овом тому (стр. 205—207). Додајмо томе и попис литературе који долази после сваког поглавља.

Што се тиче интегралног ауторовог текста, он је подељен на седам поглавља.

Прво поглавље, *Балканска филологија, дефиниција, досадашња постигнућа и задаци* (стр. 29—48), је врло значајно и због тога што даје потпунији одговор на нека питања која су до данас остајала дискутабилна. Ту се прецизира да треба водити рачуна о разлици